

Psychologické předpoklady etického chování

Úvaha o dobru a starost o ně se nemůže vyhnout tématům jako je lidská osobnost a její vývoj, její potřeby a pohnutky jejího jednání, meziosobní vztahy apod. Tato témata jsou součástí předmětné oblasti **psychologie**. Má-li být etická úvaha kompetentní, musí být poučena především touto vědou, zejména poznatky o **ontogenezi** neboli individuálním vývoji lidské osobnosti a o **motivaci** jejího jednání. Člověk totiž eticky uvažující a jednající bytostí není, nýbrž se jí **stává**.

Zatímco novorozenec, kojenec, ba i batole není eticky jednající bytostí, a rozumný člověk na ně etické nároky neklade, dospělý jedinec takovou bytostí je. Etická úvaha proto nemůže ignorovat fakt lidského zrání (ev. nedozrání), tedy **dimenzi zralost-nezralost**.

Teorii ontogeneze člověka je celá řada. Některé zdůrazňují její stránku biologickou, jiné psychologickou resp. sociologickou. Z posléze uvedených věnujme pozornost koncepci E. H. ERIKSONA, která je pro naši potřebu zvláště vhodná, protože usiluje o psychologické rozumění se zřetelem k hierarchii hodnot a bere v úvahu celý lidský život od narození do smrti. V jeho běhu shledává osm kapitol („věků“). Každá z nich předkládá lidskému jedinci zvláštní úkol, který je třeba splnit. Nestane-li se tak, vstupuje člověk do dalšího „věku“ s určitým dluhem, který pak činí jeho život obtížnějším. Jednotlivé kapitoly nejsou ostře rozhraničeny, nýbrž se překrývají.

Článek byl označen za rozpracovaný,

od jeho poslední editace však již uplynulo více než 30 dní

Chcete-li jej upravit, pokuste se nejprve vyhledat autora v historii (https://www.wikiskripta.eu/index.php?title=Psychologick%C3%A9_p%C5%99edpoklady_etick%C3%A9ho_chov%C3%A1n%C3%AD&action=history) a kontaktovat jej. Podívejte se také do diskuse (https://www.wikiskripta.eu/w/Diskuse:Psychologick%C3%A9_p%C5%99edpoklady_etick%C3%A9ho_chov%C3%A1n%C3%AD).

Pokud vše nasvědčuje tomu, že původní autor nebude v editacích v nejbližší době pokračovat, odstraňte šablonu {{Pracuje se}} a stránku .

Stránka byla naposledy aktualizována v sobotu 3. února 2018 v 23:06.

Osm „věků“ života podle Eriksona

První věk odpovídá přibližně prvnímu roku života. Jde o tzv. orální období podle FREUDA. Jeho specifickým úkolem je získání **základní důvěry**, zásadně nezpochybnitelného vědomí, že člověk je přijímán, že je ve světě, do něhož vstoupil narozením, doma a že svět (domov) je dobrý. Splnění tohoto úkolu nezáleží tolik na dítěti jako na jeho okolí, především na nezastupitelné úloze matky. Už v tomto období poznává dítě i tu zlou, nehostinnou, nikoli přátelskou stránku světa (bolest, hlad, opuštěnost), která však nemá zastínit tu dobrou. Nepodaří-li se splnit úkol tohoto věku, vstupuje dítě do dalšího života obtíženo břemenem **základní nedůvěry** k světu.

Úkolem **druhého věku**, který odpovídá přibližně druhé půli prvního, druhému a zčásti třetímu roku života, je získání **autonomie**, schopnosti aktivně reagovat na okolní svět. Předpokladem je ovládnutí vlastního těla, jeho pohybového aparátu včetně svěračů, strážců tělesných východů. V této etapě je dítěti vštěpován řád, jsou na ně kladeny požadavky a jeho výkon je hodnocen. Důsledkem nesplnění úkolu je nedůvěra k sobě samému v podobě **pochybnosti a studu**. Základní psychologické předpoklady morálního jednání a souzení se vytvářejí právě nyní. Freud nazývá toto období análním.

Třetí věk (cca 3. až 5. rok života) probíhá ve znamení **iniciativy**, podnikavosti, která předpokládá schopnost pojmout záměr a uskutečnit jej. Specifickým úkolem tohoto věku je právě osvojení si této schopnosti. Nejde už o pouhé aktivní reagování, ale o aktivní prosazování se, které se může střetávat s nevolí okolí, a ta pak v dítěti indukuje pocit **viny**. Dle Freuda jde o období falické resp. oidipské. – Jak vidno, každý věk probíhá ve znamení alternativy splnění-nesplnění: základní důvěra–nedůvěra, autonomie–pochybnost resp. stud, iniciativa–vina.

Čtvrtý věk zahrnuje školní léta do puberty. Psychoanalýza jej nazývá obdobím latence. Jeho alternativou je **snaživost** oproti **méněcennosti**. Je to doba osvojování si technologií, „know-how“, a nástrojů, poháněného ctížádostí umět, ale také doba vůle ke kooperaci a akceptování dělby práce. Méněcennost se projevuje demobilizujícím pocitem: jsem horší než ti druzí.

Pátý věkem je puberta a adolescence (podle některých autorů jde o synonyma). Ukládá pohlavně dospívajícímu dosáhnout **identity** a jí odpovídající stabilní úlohy (včetně sexuální role a volby životní dráhy). Touha po nalezení identity budí hlad po identifikaci, odtud fascinace různými vzory, elitami a jejich symboly i programy, ideologiemi. Zamilovanost je mj. i jednou z podob této fascinace. Neblahou alternativou nedosažení identity je **konfuze rolí**, kdy nemám jasné a nesporné vědomí, kým vlastně jsem (viz lidové rčení: „neví, čím je“).

Šestý věk, raná dospělost, je vyplněn výstavbou světa („teritoria“) naší **intimity**, v případě nezbytí i jeho obranou, ale také nabýváním schopnosti přijmout do svého intimního hájemství toho druhého, otevřít se a odevzdat se mu, tedy být doma v jeho intimním světě. Je to doba rozkvětu zralé pohlavnosti. Nenajdeme-li v sobě sílu k této

vstřícnosti a distancujeme-li se od okolního světa, je naším údělem **izolovanost**. Vymožeností šestého věku je tedy i schopnost sebezpřesahu, která se osvědčí v následujícím věku, kdy bude třeba přijmout vlastní dítě s nepodmíněnou láskou, neváhající v případě nezbytí ani před sebeobětí.

Sedmým věkem je zralá dospělost, nejdelší životní kapitola, obnášející několik desetiletí. Její náplní je **plodivost** resp. **tvorivost**, tedy zplodění a výchova další generace, v širším smyslu pak dílo určené těm druhým, aby se stávali plněji sebou samými. Nesplněním tohoto úkolu je **stagnace**.

Osmý a poslední věk je obdobím syntézy všeho předcházejícího. Nelze říci, že by kterýkoli z epochálních úkolů byl v rámci „svého“ věku bezesbýtku a napořád vyřešen: základní důvěru, autonomii atd. bude třeba posilovat, případně obnovovat po celý další život. Příslušný věk je však dobou zadání úkolu a jeho přijetí (případně nepřijetí, které se stává pro budoucnost významným handicapem). Úkolem posledního věku je uspořádání této polyfonie v harmonický celek, tedy dosažení **jáské integrity**. Ta pak zakládá dobrý pocit hodnoty prožitého života (apoštol Pavel: „Dobrý boj jsem bojoval...“), který je protivahou strachu ze smrti. Ta je posledním a nejdůležitějším akordem poslední věty celoživotní symfonie. Alternativou integrity života je pocit jeho zmarnění, tedy **zoufání**. Smrt se pak jeví jako nesmyslný konec nesmyslného příběhu.

Tento sled životních věků je spolupodmíněn biologickými determinanty, zejména v počátečních fázích. Např. dosažení autonomie závisí na dozrání nervových drah, puberta předpokládá probuzení funkce gonád apod. V jeho průběhu však této determinace ubývá (i když nemizí úplně) a naopak vzrůstá odpovědnost člověka samého za své sebeurčení.

Na příkladu vývoje sexuality lze doložit, jak je nezbytné, aby plnění úkolu určitého věku bylo připraveno splněním úkolu věků předchozích. Manko základní důvěry se promítá do neschopnosti vytvořit trvalý svazek, manko autonomie vede k neustálé manipulaci partnerem, konfuze rolí vnáší do partnerského vztahu potřebu trvalého boje o vlastní pozici a o „teritorium“, ve stavu izolovanosti je pohlavnost redukována na pouhou orgastickou abreakci („cool sex“) apod.

Vývoj jedince v eticky odpovědnou bytost

Nás však zajímá, jak se lidský jedinec stává v průběhu tohoto vývoje eticky odpovědnou bytostí. Ve svém prvním věku je člověk, spíše človíček, bytostí **anetickou**, neboť nemusí a ani nemůže volit mezi dobrem a zlem. Jeho plně oprávněný **egocentrismus** určuje i jeho pojetí dobra: *dobré* je to, co mu *dělá dobře*, zejména v orálním smyslu, co je tedy *chutné*. Teprve ve svém druhém věku se střetává s **autoritou**, která mu diktuje, co je dobré a co ne, kdy je on sám *hodný* a kdy *zlobí* (kořeny pojmotvorby *hodnoty* a *zla* sahají tedy sem). Jeho poslušnost je vymáhána pohrůzkou trestu (odepřením lásky, případně působením tělesné bolesti). Tímto nátlakem zvenčí si dítě osvojuje **primitivní morálku** (jejím nejpůvodnějším jádrem je podle FREUDA morálka *sfinkterová*, neboť prvním imperativem, s nímž se dítě setkává, je rodičovský požadavek neznečišťovat se; odtud těsná blízkost *morálního* a *čistého*). Tato morálku vnější autority a jejích možných sankcí nazývá Immanuel KANT **morálkou heteronomní** (řec. *heteros* = jiný, *nómos* = zákon). Té odpovídá i psychická instance, která se v té době začíná vytvářet v rozvíjející se osobnosti; psychoanalýza ji nazývá **Nadja** (superego, das Überich), jakýsi embryonální základ příštího svědomí. Vzniká vnitřní reprezentací rodičovských postojů, zprvu příkazů a zákazů. – Je dosti lidí, kteří ve svém mravním vývoji nepokročili nad tuto heteronomní morálku imperativu zvenčí, případně nad její negaci, jíž je vzdorný protest proti ní.

Despotická netolerantní výchova vede zpravidla ke zbytnění funkce přísného Nadja, což má neblahý důsledek: pudová spontaneita bývá pojmána jako zlo a dětské **Já** (ego, das Ich) s ní pak vede marný boj. Obětí této konstelace jsou mnozí dospělí lidé s prudérní, puritánskou povahou (tuto křečovitou prudérii však nezaměňujme s cudností, která je odpovědným smyslem pro intimitu). Pokřivenost morální pruderie se projevuje i v jazykovém úzu: pojem *nemravnosti* se redukuje na jediný z jeho významů, totiž na *obscénnost*. Někdy se tím vyznačují celé kulturní epochy (např. „viktoriánská morálka“ v Anglii 19. stol. za doby panování královny Viktorie).

V průběhu vývoje osobnosti dítěte má rozhodující význam možnost **identifikace**, tedy ztotožnění se s těmi, s nimiž komunikuje, motivované vědomou i nevědomou potřebou „být (mít, umět) jako ona/on“. Zprvu to jsou rodiče, po nich další blízké osoby a počátkem čtvrtého věku se počet **identifikačních vzorů** prudce rozrůstá. Takový vzor je vlastně stavebním materiálem naší osobnosti, odtud latinské *exempla trahunt*, příklady táhnou. Platí to i pro pozdější věk: život lidí, kteří nezakusili významná setkání, bývá chudý. – Pro vývoj mravního vědomí má význam právě identifikace s **hodnotovými postoji** našich identifikačních vzorů.

Dosažení jáské identity v závěru pátého věku předpokládá integraci těchto vzorů (jimž dosud odpovídaly v naší osobnosti odlišné fragmenty) do jedolitého celku. Pak je možno říci o člověku, že je „bytostí z jednoho kusu“; v opačném případě zůstává rozporuplný, „neví, čím je“. – Onu jedolitost lze zaznamenat i v proměně instance **Nadja**: dosud byla v rámci struktury osobnosti poměrně samostatná, její funkce byla přirovnávána k jakémusi vnitřnímu mentorovi nebo dokonce policistovi. Nyní Nadja srůstá dalekosáhle s Já, je jím „osvojeno“, aniž by s ním však zcela splynulo. Ponechává si úlohu strážce a ručitele jáské identity a stává se – spolu s Já – **psychologickým substrátem funkce zralého svědomí**. Tím se podstatně mění povaha individuální morálky: zatímco dítě si počínalo správně, protože se nechtělo zpronevěřit svým vzorům (zejm. rodičům), případně ze strachu z trestu, počíná si zralý člověk správně proto, že to odpovídá jemu samotnému a protože by se mu přičilo jednat jinak. Tuto morálku nazývá KANT **autonomní** (řec. *autós* = sám, vlastní, svůj). KANTOVĚ dichotomické typologii morálky odpovídá obdobná typologie lidského jednání Davida RIESMANA, která rozlišuje **člověka vnějškově řízeného** (out-directed man) imperativy vnější autority, pudy, náladami atd. a **niterně řízeného** (in-directed man) vlastním Já.

Morální vývoj

Míru morální zralosti vystihuje John DEWEY rozlišením tří úrovní morálky: *prekonvenční*, kdy je pohnutkou jednání uspokojování základních potřeb bez skutečného smyslu pro dobro a zlo, *konvenční*, motivované potřebou konformity se společenským standardem, a *postkonvenční*, kdy je pohnutkou svobodná volba morálního principu, který je vnímán jako správný a dobrý. – Netřeba zdůrazňovat, že tento vzestup neprobíhá automaticky, ale že je do značné míry dán naší sebeurčující vůlí.

DEWEYOVU rozlišení je blízká teorie *stupňů morálního vývoje* amerického psychologa Lawrence KOHLBERGA, opřená o mnohaletý výzkum stabilního souboru 75 respondentů. Původně postulovala šest stupňů. Dva vždy zhruba odpovídaly úrovním DEWEYOVÝM:

- 1. stupeň – *poslušnost, nebo trest*;
- 2. stupeň – *morálka tržičky* (něco za něco);
- 3. stupeň – *konformita*;
- 4. stupeň – *zákon a řád*;
- 5. stupeň – *společenská smlouva*
- 6. stupeň – *univerzální mravní principy* (nepodmíněný respekt k lidské důstojnosti kohokoli). Později stanovil KOHLBERG;
- 7. stupeň – *identifikaci s nekonečnou perspektivou* (morálka překonávající autonomii jednatelce, tedy v podstatě teocentrická).

Závěr

Do popsaného ontogenetického a morálního vývoje člověka zasahují různé okolnosti povahy sociokulturní i patologické a mohou jej retardovat i deformovat. Má-li být odpovědné etické rozumění, nárokování a souzení věrohodné, musí brát sled tohoto vývoje i jeho zranitelnost v úvahu.

Odkazy

Související články

*Další kapitoly z článku **PŘÍHODA, Petr.: Etika**:*

1. Místo úvodu aneb co je etika
2. Slova a jejich významy
3. Etika – morálka – právo
4. Psychologické předpoklady etického chování
5. Etika a (psycho)patologie
6. Etika a kultura
7. Zrod lékařské etiky
8. Čtvero základních principů lékařské etiky
9. Informovaný souhlas
10. Alokace

Zdroj

- PŘÍHODA, Petr. *Etika : Psychologické předpoklady etického jednání* [online]. [cit. 2011-12-06]. <<http://www.lf2.cuni.cz/ustav-lekarske-etiky-a-humanitnich-zakladu-mediciny-2-lf-uk/etika>>.